Moral and psychological stability as a condition of constructive life perspective of the personality

V. Nevmerzhytskii

G.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Article info

Received 10.12.2018

Accepted 30.08.2019

G.S. Kostiuk Institute of Psychology,
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Невмержицький В.М.
(2019).
Морально-психологічна
стійкість як умова
конструктивної життєвої
перспективи особистості.
*Fundamental and applied
researches in practice of
leading scientific schools*, 34
(4), 3–12.

Nevmerzhytskii, V.M. (2019). Moral and psychological stability as a condition of constructive life perspective of the personality. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 34 (4), 3–12.

The article presents a theoretical generalization and empirical study of psychological features of the process of becoming moral-psychological stability of modern youth. The paper systematizes and generalizes the main theoretical and methodological approaches to modeling strategies of moral behavior in the context of personality socialization. As an important moment of subjective personality development in the adolescent-genesis period of Genesis being defined moral and psychological stability as a condition of a constructive life perspective of the youth personality. This methodological setup is relevant to the essential nature of the psychological practice of educational activity in the dimensions of humanization of modern society.

An empirical examination of the substantive characteristics of the personal profile of schoolchildren, students and cadets of adolescence and youth showed that the field of respondents' moral qualities was unclear. The empirical analysis of the dimensions of moral and psychological stability of modern youth has concluded that Ukrainian society needs a profound mental transformation, which will lead to harmonization of moral aspects of behavior and the establishment of patriotism of schoolchildren and students in a fragile society.

Keywords: moral consciousness; moral and psychological stability; personal development; adolescence; situations of moral choice; educational environment; genetic-modeling approach.

Морально-психологічна стійкість як умова конструктивної життєвої перспективи особистості

В.М. Невмержицький

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

У статті представлено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження психологічних особливостей процесу становлення морально-психологічної стійкості сучасної молоді. У роботі здійснено систематизацію та узагальнення основних теоретичних та методологічних підходів щодо моделювання стратегій моральної поведінки у контексті соціалізації особистості. В якості важливого моменту суб'єктивного розвитку особистості у підлітково-юнацькому періоді генези буття визначено морально-психологічну стійкість як умову конструктивної життєвої перспективи особистості молоді. Дана методологічна установка є релевантною сутнісній природі психологічної практики виховної діяльності у вимірах гуманізації сучасного суспільства.

Емпірична перевірка змістових характеристик особистісного профілю школярів, студентів та курсантів підлітково-юнацького віку показала нечіткість поля моральних якостей респондентів. За результатами емпіричного аналізу вимірів морально-психологічної стійкості сучасної молоді зроблено висновок, що

українському суспільству потрібна глибока ментальна трансформація, котра призведе до гармонізації моральних аспектів поведінки й утвердження патріотизму школярів і студентів в умовах несталоного суспільства.

Ключові слова: моральна свідомість; морально-психологічна стійкість; особистісний розвиток; підлітково-юнацький вік; ситуації морального вибору; освітнє середовище; генетико-моделюючий підхід.

Вступ

Аналіз проблемного поля досліджень моральної стійкості особистості розпочато В.Чудновським (Chudnovsky, 1981), котрий окреслив чіткі паралелі між біологічної стійкістю і стійкістю особистості, де друга формується на основі «моральних інваріантів». Дане дослідження дозволило висунути постулат про те, що стійкість особистості детермінує характерно-особистісна орієнтація на віддалені фактори. Тобто стійкість особистості виступає способом однозначних дій в рамках моральних норм, принципів і правил.

Сучасні дослідження зосереджені на аналізі моральної стійкості особистості з позиції відображення особистістю її ціннісних відносин у соціумі.

У сучасній системі наукових досліджень можна виокремити ряд досліджень стійкості особистості (В.В.Аршинова, П.Б.Зільберман, Є.П.Крупник, Л.В.Мітіна, Л.Ю.Сироткіна, О.А.Ушмудіна), моральної стійкості особистості (М.В.Волкова, В.Ф.Володько, Т.П.Гаврилова, Е.В.Головко, Т.В.Кононенко, О.В.Михайлова, Л.Ю.Сироткін та ін.)

У філософському контексті стійкість означає збереженість процесу в цілому і має активний характер: стійка система характеризується відносною інваріантністю, що не заперечує трансформацію стану в межах деякого допустимого діапазону. В умовах тривалого або багаторазового трансформаційного впливу прояв стійкості (стабільності) є переходом від одного стану до іншого із урахуванням збереження основних внутрішніх взаємозв'язків. Стабільність детермінує вибудовування життєвого шляху особистості, її життєвого устрою, поглядів, орієнтації: фактор стабільності служить підтримкою збереження і зміцнення самооцінки, сприяє прийняттю власного «Я», індивідуальності, самоцінності. Стійкість обумовлена умінням індивіда орієнтуватися, формувати певні цілі, характером тимчасової перспективи, самоорганізацією. Таким чином, стійкість виступає як невід'ємна частина розвитку і становлення особистості і сприяє прийнятній взаємодії з навколишнім середовищем.

Мета:

1) Здійснити систематизацію та узагальнення основних теоретичних та методологічних підходів щодо моделювання стратегій моральної поведінки у контексті соціалізації особистості.

2) Емпірично перевірити змістовні характеристики особистісного профілю школярів, студентів та курсантів підлітково-юнацького віку.

Теоретичні засади дослідження

Із точки зору культурології «стійкість» розглядається як «спадкоємність», тобто передання культури між поколіннями. Кожне нове покоління форматує для себе уявлення про наявну культуру, адаптується, живе в ній, удосконалює її і передає далі. В ході цього процесу у вимірах культури дещо змінюється, але певні елементи залишаються незмінними (Makarova, 2016).

В.Чудновський визначає стійкість особистості як засіб саморегуляції людини. Головною умовою збереження стабільності поведінки науковець розглядає саморегуляцію суб'єкта, котрий орієнтується на завдання, що виходять за межі певної ситуації. Стійкість передбачає здатність людини бути лабільною у своїх позиціях, адаптуватися до навколишньої дійсності. Моральна стійкість знаходить своє відображення у самовладанні, вольових зусиллях особистості, переконаності, подоланні труднощів, самоконтролі.

Відповідно, у розумінні стійкості особистості слід відзначити дві суміжних сторони:

1) стійкість як здатність зберігати, здійснювати свої позиції і протистояти зовнішнім впливам, що суперечать особистісним установкам;

2) стійкість як вміння реалізовувати свої позиції в соціумі.

Моральна стійкість особистості – одна з найбільш істотних характеристик стійкості особистості в цілому, в даному разі – її фундамент.

В.Чудновській, В.П.Зінченко, Б.Г.Мещеряков, Т.В.Кононенко та інші науковці розглядають моральну стійкість особистості як здатність особистості до однозначних дій в рамках моральних норм, принципів і правил. Так, на думку В.Е.Чудновського, моральна стійкість особистості визначається як інтегративна якість особистості, як здатність людини зберігати і реалізовувати свої моральні позиції в залежності від життєвих ситуацій, форсуючи при цьому як зовнішні, так і внутрішні труднощі (Chudnovsky, 1981). Особлива увага науковцем приділена тому, що активна життєва позиція характеризує стійкість особистості, при якій індивід здатний реалізовувати свої внутрішні позиції, перетворюючи обставини і власну поведінку. Сформована стійкість особистості детермінує здатність людини стати «творцем власної долі» (Arshinova, 2007). В.Е.Чудновський трактує моральну стійкість особистості як свого роду рівень, який досягається в процесі формування особистості. В її основі лежить тісний зв'язок зі стійкістю організму. Вчений зазначає, що розвиток стійкості організму – базовий щабель, формування особистісної стійкості – вищий (Chudnovsky, 1981). Спільними рисами для обох ступенів ним виділяється емансипованість від прямих впливів,

вміння долати опір критичних чинників. Відмінними рисами вищого рівня від базового виступає здатність людини протистояти впливу середовища, перевага над ситуацією, здатність нейтралізувати і перетворити діючі фактори, активна життєва позиція, тобто вміння і готовність модифікувати власну поведінку відповідно до заздалегідь виробленої у особистості моральної моделі (Frolova, 1975).

Із точки зору Т.В.Кононенко, моральна стійкість – це здатність людини здійснювати вибір поведінки відповідно до позитивних загальнолюдських і професійних цінностей.

У дисертаційному дослідженні О.В.Михайлової моральна стійкість особистості інтерпретується як провідна інтегральна якість, що має певний рівень сформованості духовно-моральної культури людини, має прямий зв'язок із мораллю, соціально-етичними нормами поведінки, знаходячи своє відображення у характері і стійкій життєвій позиції. Моральна стійкість є здатністю особистості керувати своєю поведінкою завдяки сформованим моральним принципам і переконанням, слідувати суспільно цінним мотивам діяльності, відстоювати свої ідейно-моральні позиції (Frolova, 1975), здатністю особистості зберігати, активно захищати і реалізовувати свої позиції, принципи, моральні переконання, а також здатність проявляти стійку несприйнятливості до негативних впливів.

Теоретичний аналіз дозволяє виокремити схожі критерії розвитку моральної стійкості особистості: когнітивний (пізнавальний), мотиваційний (ціннісний, оцінний, смисловий), діяльнісний (поведінковий) Sazhin, 2013). Слід зазначити, що моральна стійкість особистості не визначається будь-яким одним з перерахованих критеріїв, а виступає як інтегративний результат їх взаємодії в процесі формування особистості:

- когнітивний критерій включає в себе такі характеристики як знання моральних, етичних і культурних цінностей, основ, норм; знання про способи і форми поведінки відповідного громадським, цінностям і принципам;
- мотиваційний критерій характеризується прийняттям і розумінням моральних норм і цінностей; позитивним ставленням до загальноприйнятих моральних норм і принципів; проявом критичності і самокритичності; сформованістю мотиваційних установок на вільний від аморальних дій спосіб життя; свободою від поглядів і переконань від несприятливих зовнішніх чинників.
- діяльнісний критерій включає контроль, саморегуляцію, самоорганізацію поведінки (відповідно до моральних норм і принципів); опірність і несприйнятливості до стресогенних факторів.

Матеріали та методи

Організація психолого-педагогічного супроводу особистості передбачає ставлення до особистості як до складної системи, властивостями якої є потреба в інформаційному обміні із зовнішнім (предметним і соціальним) середовищем, прагнення до внутрішньої

рівноваги (гомеостазу, упорядкованості), певний ступінь відкритості/ закритості, наявність механізмів пошуку оптимальних станів (саморегуляція, адаптація), унікальна здатність до взаємодії із іншими соціальними системами, еквіфінальність (варіативність розвитку, відсутність єдиного оптимального способу досягнення кінцевого стану) функціонування тощо.

Формування логічної схеми розвитку моральної стійкості школярів і студентів підлітково-юнацького віку потребувало детального вивчення емпіричних координат особистісного профілю респондентів. В основу дослідження були покладені результати попереднього аналізу психолого-педагогічної літератури.

Емпіричне дослідження особистісного профілю респондентів підлітково-юнацького віку за формою організації було комплексним і поєднувало вектори лонгітюдного (2015 – 2020 роки) і порівняльного спрямування. Складність програми вивчення контенту морального розвитку школярів і студентів та моделювання умов їх конструктивного розвитку у навчально-виховному процесі передбачила реалізацію дослідницької роботи.

Структура констатувального етапу емпіричного дослідження передбачала:

- діагностування змістової сутності базових компонентів морального розвитку школярів і студентів підлітково-юнацького віку та здійснення їх кількісного та якісного аналізу;
- означення тенденцій становлення моральної стійкості сучасної молоді;
- здійснення статистичного аналізу з метою виявлення значущих відмінностей формування та функціонування моральної свідомості респондентів порівнюваних груп.

В якості процедури первинного (пілотажного) дослідження моральної складової особистісного профілю у респондентів вибіркової сукупності були використані проєктивні методики (особистісний опитувальник двадцяти тверджень, тест «Хто Я?» М.Куна та Т.Мак-Партланда, вільні описи), бесіди, структуроване інтерв'ю, що дозволили виокремити особистісні конструкти, які мають необмежений діапазон застосування і є смисловим відображенням узагальнених афективно-етичних реакцій.

Нами були використані психодіагностичні методики, адекватні предмету і завданням дослідження:

- 1) особистісний опитувальник (проєктивна методика) двадцяти тверджень (тест самоставлення Twenty Statements Attitude Test), варіант нестандартизованого самозвіту («Хто Я?») із подальшим контент-аналізом, розроблений М.Куном та Т.Мак-Партландом (модифікований Т.В.Румянцевою), що використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності (особистісної рефлексивності) особистості;

- 2) тест М.Рокича «Ціннісні орієнтації»;

При узагальненні та аналізі емпіричних матеріалів була використана комп'ютерна статистична програма IBM SPSS Statistics 19 («Statistical Package for the Social Science» – статистичний пакет для соціальних наук).

Змінні були перевірені на нормативність розподілу ознаки.

Результати дослідження та обговорення

Вивчення змістових характеристик ідентичності особистості підлітків (особистісної рефлексивності) шляхом контент-аналізу та обчислення середньостатистичних значень контент-блоків ментальної самопрезентації підлітків дозволило сформулювати особистісний профіль ментальної самопрезентації підлітків (таблиця 1).

Таблиця 1.

Показники середніх величин параметрів особистісного профілю у самоописах підлітків вибіркової сукупності

Критерії аналізу Параметри особистісного профілю	Середні величини виявлення	
	Середнє	Стандартне відхилення
Соціальний статус особистості	4,8318	3,81528
Гендерні означення	0,5327	0,61916
Вікові ознаки	0,3084	0,63560
Особистісні характеристики	5,9626	4,52649
Інтелектуальні ознаки	0,8224	0,91953
Соціальна поведінка	1,7850	1,22110
Інтереси, захоплення	1,5888	1,76952
Напрями професійної ідентифікації	0,2523	0,51567
Зовнішність	0,4860	1,00343
Ціннісні орієнтації	0,0654	0,24843

Первинне опрацювання емпіричного матеріалу дозволило констатувати, що домінуючий емоційно-оціночний тон ідентифікаційних характеристик підлітків (валентність ідентичності) переважно нейтральний: спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями, або самоопис людини зводиться до формального перерахування ролей: «син», «учень», «спортсмен» тощо.

Аналіз ієрархічних рангів виокремлених контент-блоків свідчить, що найбільш значущими елементами ментальної самопрезентації підлітків є категорії «Особистісні характеристики» ($M_x = 5,9626$) та «Соціальний статус особистості» ($M_x = 4,8318$), що узгоджується із характерними особливостями генези буття підлітка (зокрема, прагненням до самоствердження у соціальному просторі дорослих, актуалізацією механізмів самотворення, ускладненням Я-концепції, розумінням глибинної сутності суб'єктивного Я-образу тощо).

Друга рангова позиція належить контент-блокам «Соціальна поведінка» ($M_x = 1,7850$) та «Інтереси, захоплення» ($M_x = 1,5888$), що означають тенденції розвитку соціальної компетентності підлітків на основі соціального порівняння і приписування іншим стабільних психологічних конструктів, а також переструктурування сфери інтересів підлітків:

диференціація, визначення і укріплення основного ядра інтересів на підставі реалістичного і прагматичного вибору, що спонукає підлітків до пошуку резервів своїх можливостей.

Найменш представленим у структурі особистісного профілю підлітків є контент-блок «Ціннісні орієнтації» ($M_x = 0,0654$), що свідчить про недостатність сформованості у підлітків етичного світогляду (можливостей усвідомлення та переоцінки моральних цінностей, орієнтації на інтерналізовані цінності, здатності свідомого формулювання власних ціннісних орієнтацій) та невикористання ними провідних когнітивних схем самопрезентації.

Кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнта рангової кореляції r_s Спірмена виявив наявність помірних позитивних взаємозв'язків між контент-блоками «Особистісні характеристики» у суб'єктивному профілі ідентичності підлітків та «Інтелектуальні ознаки» ($r = 0,392$), а також із блоком «Напрями професійної ідентифікації» ($r = 0,347$), що опосередковують взаємозв'язок особистісних характеристик із категорією «Ціннісні орієнтації» підлітків на середньому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Соціальний статус особистості має слабкий позитивний взаємозв'язок із полями суб'єктивного профілю «Гендерні означення» ($r = 0,297$) та «Напрями професійної ідентифікації» ($r = 0,272$), що також опосередковують взаємозв'язок категорій «Соціальний статус» і «Ціннісні орієнтації» на середньому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Крім того у процесі вивчення зв'язків між елементами рефлексивного суб'єктивного профілю ідентичності підлітків виявлений помірний позитивний взаємозв'язок на середньому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$) між категоріями «Зовнішність» та «Соціальна поведінка» ($r = 0,304$), а також слабкий позитивний взаємозв'язок між смисловими полями «Зовнішність» та «Гендерні означення» ($r = 0,267$) особистості, що пояснює моделювання підлітками поведінкових сценаріїв на засадах зовнішніх чинників.

Робота із тестом М.Рокича передбачала ранжирування цінностей двох типів – термінальних (цінності-цілі) та інструментальних (цінності-засоби) згідно ступеня їх значимості для кожної особистості (18 позицій), спираючись на ті принципи, якими вони керуються у своєму житті.

Узагальнення отриманих результатів та вирахування усередненого по вибірці показника рангу цінностей дозволили виявити певні закономірності. Так, серед найбільш значущих термінальних цінностей (табл.2) респонденти підлітково-юнацького віку назвали продуктивне життя, що обумовлює максимально повне використання своїх можливостей (1 місце), кохання (2 місце), впевненість у собі (3 місце), суспільне визнання і наявність вірних друзів (4 та 5 місце), свободу (7 місце).

Отримані дані свідчать про те, що школярі хоч і зовні прагнуть свободи і незалежності, все ж цінують суспільне визнання у колі друзів, у родині, що означає прагнення соціальної інтеграції і конформізм поведінкових сценаріїв.

Таблиця 2.

**Ранжирування термінальних цінностей школярами
підлітково-юнацького віку**

№	Термінальні цінності	Ранг
1.	Активне діяльне життя (повнота і емоційно насичене життя)	10
2	Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд)	17
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	11
4	Цікава робота	9
5	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного)	16
6	Кохання (духовна і фізична близькість із коханою людиною)	2
7	Матеріально забезпечене життя	8
8	Наявність хороших і вірних друзів	5
9	Суспільне визнання	4
10	Пізнання, інтелектуальний розвиток	6
11	Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей)	1
12	Розвиток (постійне духовне і фізичне вдосконалення)	12
13	Розваги	13
14	Свобода (самостійність і незалежність і вчинках)	7
15	Щасливе сімейне життя	18
16	Щастя інших	14
17	Творчість (можливість творчої діяльності)	15
18	Впевненість у собі	3

Менш значущими визнані активне діяльнісне життя (10 місце), здоров'я (11 місце), розвиток, розваги, щастя інших та творчість (12 – 15 місця відповідно). У даному випадку простежується недиференційованість форми виявлення активної життєвої позиції респондентів: активне діяльнісне життя та розвиток є в одному ряду із розвагами. Найменше впливають на життєдіяльність підлітків та юнаків краса природи і мистецтва, життєва мудрість, щасливе сімейне життя (більшість респондентів представили ці цінності на 16 – 18 місцях).

Отримані результати адекватні віковим особливостям та потребам підлітків та юнаків, що активно виявляються на даному етапі онтогенезу. Так, найважливішими для респондентів є гармонійні романтичні стосунки і наявність вірних друзів, що обумовлено реалізацією потреби у інтимно-особистісному спілкуванні.

Серед інструментальних цінностей (табл.3) найбільш значущими для більшості респондентів є незалежність, прагнення діяти самостійно (1 місце), здатність виконувати роботу (2 місце), життєрадісність (3 місце), нетерпимість до власних і чужих недоліків і сміливість у відстоюванні власних поглядів (4 та 5 місце).

Таблиця 3.

**Ранжирування інструментальних цінностей школярами
підлітково-юнацького віку**

№	Інструментальні цінності	Ранг
1.	Акуратність	15
2	Вихованість (гарні манери)	16
3	Високі вимоги до життя	10
4	Життєрадісність (почуття гумору)	3
5	Здатність до виконання роботи	2
6	Незалежність (здатність діяти самостійно)	1
7	Нетерпимість до власних і чужих недоліків	4
8	Освіченість (високий рівень загального розвитку)	18
9	Відповідальність	11
10	Раціоналізм	13
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	12
12	Сміливість у відстоюванні власних поглядів	5
13	Тверда воля (вміння не відступати перед труднощами)	7
14	Терпимість до вчинків та поглядів інших людей	6
15	Широта поглядів (уміння поважати точку зору іншої людини)	8
16	Чесність (правдивість, щирість)	17
17	Ефективність у справах	14
18	Чуйність (турботливість)	9

Менш значущими є високі вимоги до життя, відповідальність, самоконтроль, ефективність у справах (більшість досліджуваних розташували ці цінності на 10 – 15 місцях).

Найменш принципово значущими для школярів вибіркової сукупності є такі цінності як акуратність, вихованість, освіченість та чесність (15-18 місця відповідно).

Аналіз результатів дослідження дозволяє підтвердити актуальність для школярів підлітково-юнацького віку потреби у самореалізації як у суспільстві в цілому, так і у малій соціальній групі. Тому серед пріоритетних цінностей респонденти вибирають відстоювання власної думки, виявлення твердої волі і широти поглядів. Не можна не звернути увагу на нехтування респондентами такими цінностями як відповідальність, акуратність, вихованість та чесність, що говорить про недостатню психологічну (і зокрема - моральну) зрілість членів даної групи.

Первинна обробка даних здійснювалася шляхом обчислення середньостатистичних та відсоткових значень отриманого матеріалу.

Особливості морального розвитку особистості в умовах військового навчального закладу

Державотворчі процеси, що відбуваються в Україні останнім часом, зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу. Метою національно-патріотичного виховання є формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до видатних вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Патріотичне виховання включає у себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти.

Головною складовою патріотичного виховання є формування у молоді любові до рідної країни, що здійснюється в першу чергу сім'єю, безпосереднім соціальним оточенням через передавання певних культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань.

Важливу роль у формуванні патріотичної складової моральної свідомості молоді відіграють заклади освіти. Особливого значення в наші дні набуває військово-патріотичне виховання студентів ВВНЗ як майбутніх офіцерів запасу і курсантів як майбутніх кадрових офіцерів.

Враховуючи складну ситуацію в нашій державі та відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року, до положень Болонської конвенції, а також особливих вимог до підготовки майбутніх офіцерів-захисників держави, проблема підготовки військових набуває особливої актуальності. Підготовка самовідданих свідомих захисників Батьківщини, готових в будь-яких умовах виступити на захист України, її територіальної цілісності та суверенітету, інтересів українського народу передбачає особистісну передумову. Необхідність кардинального реформування Збройних Сил, на які покладена суспільна відповідальність за оборону України, захист її суверенітету, зумовлює підвищені вимоги до свідомості, мотивації, ментальності військовослужбовців, що вимагає, у свою чергу, врахування особистісних потреб та нахилів майбутніх керівних кадрів, формування позитивного ставлення до обраної професії, виховання почуттів відповідальності за державу і людину.

На сторінках наукової літератури, що присвячена питанням виховання військовослужбовців, робиться наголос на необхідності вивчати індивідуальні якості особистості, враховувати їх у виховній роботі (М.О.Атаманчук, Е.А.Афонін, А.І.Воронов, М.О.Морозов, В.І.Назаров, В.Б.Осіпов, М.П.Вернодубов, А.О.Тихончук та ін.). Проблема сприяння становленню особистості як захисника нашої країни, яка знаходиться зараз у кризовому стані, при не тільки матеріальному, але й, духовному за цілим рядом аспектів суспільного життя, потребує особливої уваги.

У цьому контексті система підготовки майбутніх спеціалістів, яких єднає спрямованість діяльності – захист Батьківщини, повинна бути спрямована на подолання існуючих стереотипів, на створенні впровадження нових психологічних діагностико-корекційних технологій з обов'язковим збереженням

кращого і традиційного в національній освіті, розвитку творчого – особистісно-діяльного; військового тактичного і стратегічного бачення, які ґрунтувалися на перевагах гармонії особистісного розвитку людини у колективі як соціально-психологічного організму, де збережена індивідуальність особистості на ґрунті спільного – любові до Батьківщини, розвитку громадянськості як інтегративної якості майбутнього фахівця.

Важливе місце серед факторів формування особистості, у тому числі й особистості майбутнього офіцера мають соціально-психологічні умови у вищому військовому навчальному закладі. Військова діяльність підпорядкована чітко вираженим суспільно-державним цілям і об'єктивно зумовлює глибоко гуманістичний характер. Сучасні складні комплекси озброєння та бойової техніки значно підвищили взаємодію військовослужбовців при вирішенні навчально-бойових завдань. Важливість піднятого питання підкреслює специфіка військової діяльності, яка полягає: по-перше, у тому, що вона готує людину до найважчого та небезпечного для життя виду діяльності – до ведення бою, який вимагає від неї високого напруження моральних та фізичних сил, високої бойової майстерності, виключної дисциплінованості, готовності до самопожертви; по-друге, є діяльністю висококваліфікованою, пов'язаною з вивченням, обслуговуванням та експлуатацією складної сучасної бойової техніки та зброї. У цій діяльності, зважаючи на високу фізичну напруженість, зростає питома вага інтелектуальної складової, пов'язаної з вирішенням найважливіших розумових завдань; по-третє, ця діяльність підпорядковує усі елементи життєдіяльності військовослужбовця забезпеченню головного завдання – постійної бойової готовності підрозділу; по-четверте, у ній велика роль моральних вимог до майбутнього захисника Батьківщини.

Особистісне становлення майбутнього офіцера є цілісним за змістом і характером, перспективно спрямованим процесом змінюваності в ході досягнення соціальної зрілості, життєвої компетентності, позиції «Я-у-Світі». Про особистісне становлення курсантів свідчить наявність особистісної програми, до складу якої входять життєві плани, цілі, прогностичні оцінки результатів власної активності у її зв'язку з обраною професією [Барановська]. Особистісне становлення майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі є розгортанням ним особистісного буття в процесі самовдосконалення та розвитку самоідентичності в контексті навчально-професійної діяльності і фіксує неперервний перехід якості буття курсанта та студента як особистості з нижчого на вищий рівень в індивідуальній і колективній формах власного існування.

У моделі особистісного становлення майбутнього офіцера вихідними психологічними чинниками є очікування від навчання; зміст потреб, мотивів; характер ціннісного ставлення до обраної спеціальності та до виконання навчальних завдань. В процесі навчально-професійної діяльності актуалізуються такими психологічними чинниками особистісного становлення, як орієнтація на самовдосконалення і

розвиток професійно-важливих якостей особистості, у тому числі громадянськості, інтернального локусу контролю, рефлексії та інших властивостей.

Важливим є урахування впливу зовнішніх макросоціально-психологічних (статус воїна в історії народу та престиж офіцера у сучасному суспільстві), мікросоціально-психологічних (характер взаємовідносин у колективі товаришів та педагогів; командний характер спільної діяльності тощо) та організаційно-педагогічних чинників (курс навчання, форма навчання, професійна спрямованість навчальної діяльності).

Саме взаємодія внутрішніх та зовнішніх чинників зумовлює процес особистісного становлення майбутнього офіцера, що розгортається на основі актуалізації психологічних механізмів через включення студентів та курсантів в навчально-професійну діяльність у зв'язку з морально-психологічним кліматом у колективі.

Практика роботи з курсантами засвідчує, що для особистості виняткове значення має початковий період навчання (етап первинної професійної підготовки), тому що контакти, які встановлюються в цей час, мають тенденцію зберігатися упродовж усього періоду навчання у вищому військовому навчальному закладі.

У контексті нашого дослідження, первинну військово-професійну підготовку курсантів визначаємо як систему організаційних, дидактичних та виховних заходів, у процесі військово-професійного навчання майбутнього офіцера за певною спеціальністю, спрямовану на виконання навчальних і виховних завдань програми підготовки, прищеплення курсантам первинних практичних навичок вимог військової служби. Загальні армійські труднощі згуртовують першокурсників, вони тягнуться до групових цінностей, норм поведінки, засвоюють їх, шукають тут підтримку і життєво необхідну для себе психологічну атмосферу. Але самі курсанти без підтримки командирів і викладачів, без педагогічно доцільно сформованої системи комунікативної взаємодії пройти шлях до становлення офіцера-професіонала зможуть лише з великими труднощами і втратами.

Аналіз практичного стану навчально-виховної діяльності в сучасному військовому навчальному закладі дає підставу стверджувати, що стан навчання, військова дисципліна, несення вартової та внутрішньої служби, оцінка взаємостосунків між курсантами навчальних груп не відповідають вимогам щодо підвищення рівня професіоналізму Збройних сил України.

Сутність та специфіка військового навчального закладу така, що кожний новий навчальний рік у ньому розпочинається в оновленому складі. Приблизно 25% курсантів поповнюють ряди офіцерських кадрів ЗС України, і такий же відсоток учорашніх школярів, учнів технікумів, коледжів, ліцейств та військовослужбовців строкової служби вступають до нього на навчання і з перших днів проходять первинну професійну підготовку. Розуміючи важливість початкового етапу виховання майбутніх офіцерів, до освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника вищого військового навчального закладу Міністерства оборони

України включені загальні вимоги до військового фахівця (моральні, комунікативні якості, здатність мобілізувати діяльність військових колективів тощо). Для подальшої реалізації цих вимог їх потрібно сформувати, практично закріпити у процесі предметних занять.

Виховання розпочинається з процесу адаптації першокурсника до умов діяльності. Це явище дуже складне і багатогранне. Емоційне сприйняття воїном інших військовослужбовців і різних груп, а також групою інших груп і окремих військовослужбовців має велику зворотну силу впливу на інтелектуальну і вольову сферу як особистості, так і військового колективу. Воно є основою формування відповідного самопочуття воїнів.

Аналіз наукових робіт підтверджує, що проблема сучасної підготовки майбутніх офіцерів залежить від ефективності впровадження особистісно-орієнтованого підходу в процесі навчання, а також від соціально-психологічних умов особистісного розвитку курсантів та студентів як захисників країни у військовому інституті.

Організовуючи виховну роботу з патріотичного виховання, потрібно враховувати, що в Україні історично склався широкий спектр регіонально-політичних та регіонально-культурних відмінностей, існує неоднозначне ставлення населення до багатьох подій минулого та сучасності. Саме патріотизм, громадянськість повинні об'єднувати українців, зберегти те, що протягом століть було нашою метою, – незалежну державу.

Патріотичне виховання молоді у навчальних закладах здійснюється за такими напрямками:

- державний – базується на забезпеченні державою системи героїко-патріотичного та патріотичного виховання;
- соціальний – ґрунтується на вивченні норм моралі, їх дотриманні та орієнтований на усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей й інтересів, виховання шанобливого ставлення до культури, історії, мови, звичаїв і традицій українського народу;
- військовий – передбачає вивчення військової історії України, підвищення фізичної загартованості молоді в інтересах підготовки до захисту Вітчизни;
- психолого-педагогічний – ґрунтується на вивченні психологічних особливостей молоді, урахуванні їх у процесі підготовки юнаків до військової служби, проведенні методичної роботи з узагальнення та поширення передового досвіду героїко-патріотичного виховання, вдосконаленні форм і напрямів цієї діяльності;
- правовий – передбачає формування глибоких правових знань, прищеплення високої правової культури.

Запорукою ефективності виховного процесу є органічне поєднання системи принципів національно-патріотичного виховання в цілісну систему, яка забезпечує досягнення відповідних результатів – міцно і органічно засвоєних загальнолюдських і українських національних цінностей.

Особливої уваги заслуговує система позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, яка

спрямована на формування в підростаючих захисників Вітчизни саме національно патріотичних якостей, розвивати та відроджувати їх. Така робота проводиться в кожному класі, на кожному уроці, але найбільш досконало виражена через загальношкільні заходи, як тиждень Захисту Вітчизни, місячник цивільного захисту, різноманітні гуртки військово-патріотичного спрямування: «Джура», «Сокил», «Козачата», військово-спортивні свята, конкурси пісні та строю, театралізовані свята присвячені Дню Збройних Сил України, пам'яті Героїв Крут, зустрічі з ветеранами війни та воїнами-інтернаціоналістами, учасниками Операції об'єднаних сил.

Провідними факторами становлення особистості як захисника країни у вищому навчальному закладі є співвідношення особистістю власного професійного вибору з громадянськими цінностями буття; дієве ставлення студентів до цінностей особистості як громадянина країни на прикладі впровадження їх у власне життя; інтерес до вивчення історії роду, народу, військового інституту, де проходить навчання, традицій, що несуть у собі моральне добро, заповідане предками, та рідної мови, інтерес до суспільно-політичного, економічного та культурного життя країни; бажання підвищувати свій рівень у навчально-професійній діяльності заради країни, реалізовувати це бажання у дію; співвідносити особистісно-значущі цінності з орієнтацією на захист країни як сутнісною основою обраної професії.

Основні тенденції й проблеми особистісного розвитку молоді захисників країни опосередковані складною системою як зовнішніх (зміст кваліфікаційних характеристик, професійного еталону та морального ідеалу (Кодекс честі офіцера), так і внутрішніх чинників: соціально-психологічних особливостей ціннісного ставлення молоді до служби в армії, до професійного й особистісного розвитку в межах перспективної чи актуальної службової діяльності; особливостями саморегуляції; змістовними характеристиками складових спрямованості, особливостями характеру та здібностями тощо; по-друге, важливою умовою особистісного розвитку молоді як особистості-захисника країни є спеціальна організація соціального середовища, що передбачає «запуск» соціально-психологічних механізмів як засобів інтеріоризації зовнішніх соціально-психологічних впливів і сприяє процесу актуалізації потреби особистісного розвитку молоді шляхом забезпечення реалізації проекту зі залученням методики діагностико-корекційної роботи у творчих групах, активних психолого-педагогічних і методів надання відповідної спрямованості, навчання тощо.

В процесі підготовки у військовому навчальному закладі молода людина має можливість самовизначається і самоутвердитися в діяльності і спілкуванні, винайти гармонію суб'єктивного та об'єктивного, матеріального й духовного вимірів обраної професії, знайти складові професійного і особистісного успіху в індивідуальних й універсальних складових фізичного і соціального, внутрішньо-психічного й зовнішнього світу.

Від сучасних військовослужбовців очікується дотримання відповідних цінностей (моральних принципів) і норм поведінки, відданість обов'язку, здатність до самопожертви (під час операцій такою жертвою може стати власне життя), дисципліна та вірність. Цивільні службовці збройних сил, своєю чергою, повинні дотримуватися базових принципів чесності, щирості, об'єктивності та неупередженості, що означає: ставити службові обов'язки вище за особисті інтереси (чесність), проявляти по відношенню до свого народу щирість і приймати рішення на основі фактів (об'єктивність), діяти винятково виходячи з сутності кожної справи та діяти неупереджено (Dyascenko, 2003).

Процес становлення захисника країни тісно пов'язаний з розвитком громадянськості, яка розглядається як інтегративна якість особистості. Моральна культура громадянина базується на національних та загальнолюдських моральних цінностях, а правова культура виступає суб'єктивною основою й передумовою існування правової держави, для якої характерна висока ступінь потреби у громадянських якостях особистості.

О.В. Сухомлинська відмічає, що громадянськість як інтегративна якість особистості дозволяє людині почуватися юридично, соціально, морально, політично дієспроможною. До головних складових громадянськості вона відносить моральну та правову культуру, почуття власної гідності та свободи, дисциплінованість, повагу та довіру до інших громадян, до органів влади, гармонійне поєднання у свідомості та реальній поведінці громадянської відповідальності і обов'язку перед іншими людьми, Батьківщиною, що базується на національних та загальнолюдських цінностях. Громадянський патріотизм, очевидно, слід розглядати не тільки як суспільну основу державного будівництва, але й базис захисту побудованого.

Сучасні ідеї громадянськості є продовженням ідей Б.Г.Ананьєва, К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка, В.В.Сухомлинського, В.К.Котирло про соціальне і особистісне значення для людини якостей громадянина. Громадянськість розглядається як важлива моральна риса характеру особистості (М.І.Алексєєва) що проявляється в усвідомленні суб'єктом своєї належності до певної країни, своїх прав і обов'язків, почутті відповідальності за її долю, служінні суспільному ідеалові. Громадянськість особистості є тісно пов'язаною з її духовним життям.

У своїй основі поняття громадянськість містить психологічну категорію ставлення людини до своїх прав і обов'язків у країні. Це – комплекс ставлень людини: до своїх прав і обов'язків у країні, до народу. У становленні особистості громадянина важливого значення набуває прийняття особистістю громадянських обов'язків, складником яких є ставлення до співвітчизників. Ставлення людини, втілені в її життєву активність, плідну життєдіяльність, стають основою формування відповідних особистісних якостей громадянина (Snigur, 2005).

Для розвитку Я-концепції захисника важливою є морально-етична і духовно-творча складові самосвідомості. Морально-етична відображає як усвідомлення себе в цілому, так і своїх вчинків з позицій

справедливості/ несправедливості, чесності/ нечесності, порядності/ непорядності. Рівень духовно-творчого Я також має бути властивим захиснику країни; він характеризується усвідомленням свого творчого духовного потенціалу, таланту, творчих здібностей. Ці та інші компоненти самосвідомості перебувають у складних відносинах взаємодії і утворюють цілісну структуру – Я-концепцію особистості як захисника країни.

Самоактуалізація особистості як захисника країни передбачає позитивне ставлення до Я індивіда в цьому відношенні й підтримка його з боку оточуючих. Самосвідомість, окрім сприйняття фізичних, психічних і інших особистісних характеристик містить у собі також і усвідомлення тих соціальних ролей, які виконує кожен з нас, адже Я-концепція структурується нами відповідно до рольового набору людини на підставі її минулого досвіду і актуальної ситуації розвитку.

Соціальна роль курсанта/ слухача у такому випадку, сприяє прояву сутнісних характеристик особистості. Характерні ознаки ролі захисника організуються у Я-концепції, що може бути представлено у вигляді умовної схеми (рис. 1).

ц і б л и с т і с т ь	о б и с т ь	Гідний член військового братерства	з н а н я п р о с е б е	с т а в л е н н к д о с е б е	п о в е д і н н а	з а х и с н и к
		Член колективу класу, патріотично спрямованої організації тощо				
		Активний член громади малої Батьківщини				
		Шляхетний друг коханої				
		Шанобливий люблячий син та онук				
		Старанний студент/курсант; той, хто добре навчається				
		Готовий прийти на допомогу				
		Люблячий та поважаючий культуру та мистецтво свого народу				
		Люблячий природу свого краю та турботливий про неї				
		Люблячий та поважаючий рідну мову				
		Безкорисливий і благородний нащадок родинних ідей, служіння власному народу				

Рис. 1. Я-концепція захисника країни

Різні ролі мають містити в собі ту саму інтегральну характеристику, що вказує на цілісність особистості як захисника країни. Наприклад, людина і як студент, і як

друг, і як працівник, має бути перш за все турботливою, правдивою, готовою прийти на допомогу. Освіченість студента/курсанта сама по собі, ще не робить майбутнього випускника ЗВО відданим захисником своєї країни та її цінностей.

Атмосфера демократичного спілкування (на засадах взаємоповаги і розуміння), високий дух патріотизму та науковості вищого навчального закладу сприяє підвищенню мотивації до навчання, появи бажання і прагнення щодо нових способів в орієнтації на придбання нового професійного досвіду, емоції задоволення від конструювання власного життя.

Висновки

Підтверджено припущення про те, що за умови цілеспрямованого психологічного супроводу розвитку морального ресурсу школярів і студентів у вимірах особистісно чутливого освітнього середовища відбувається перебудова індивідуального досвіду людини (поглиблення «метапізнання», розширення поля суб'єктивних стратегій поведінки, формалізація механізмів досягнення максимального успіху у площині морального вибору), котра призводить до оптимізації імпліцитно виражених морально орієнтованих компетенцій молоді як ключових життєвих компетенцій у площині євроінтеграційних та глобалізаційних процесів сьогодення.

Обґрунтована необхідність впровадження у навчально-виховний процес програми цілеспрямованого розвитку морально-психологічної стійкості молоді. Результати дослідження важливі для вирішення загальнометодологічних, психологічних та педагогічних питань суб'єктогенезу сучасної молоді; висновки й матеріали дослідження можуть бути використані в лекційних курсах, на семінарських і практичних заняттях. Розроблені методичні форми організації розвитку морально-психологічної стійкості молоді у закладах освіти забезпечують можливість індивідуальної траєкторії руху молоді із конструктивного самоздійснення у несталому соціокультурному середовищі.

Література / References

- Arshinova, V. V. (2007). Psychological resistance as a factor in the formation of the anti-drug installations in personality development. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow.
- Dyachenko, V.V. (2003). Spreading and particularities of course of respiratory diseases in military men of Ukrainian Armed Forces. The dissertation Degree of the candidate of the Medical Sciences with the specialization 14.01.27 – pulmonology. – The Institute of phthysiatry and pulmonology n.a. F.G. Yanovsky of the Ukrainian Medical Scientific Academy, Kyiv.
- Frolova, T. V. (1975). Formirovanie npravstvennoy ystoychivosti starshih shkolnikov [Formation of moral stability of the older students]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow.
- Khizhnyak, A.A. (2018). Psychological correction of professional deformation trainer-employee. Candidate thesis, Kyiv University of Boris Boris Grinchenko.
- Maksymenko, S., Chepeleva, N., Karamushka, L., Lunov, V., Hartman, O., & Karabayeva, I. (2017). "The Week of Psychology-2017"; at the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine: To the 25th Anniversary of the NAES of Ukraine. Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools, 21(3), 3-13. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/172>

- Maksymenko, S., Chepeleva, N., Karamushka, L., Lunov, V., Khatman, O., & Karabayeva, I. (2018). "Psychology Week -2018": Professional traditions of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 29(5), 3-10. <https://doi.org/https://doi.org/10.33531/farplss.2018.5.01>
- Maksymenko, S. (2018). General psychological theories of development, study and education. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 27(3), 221-235. <https://doi.org/https://doi.org/10.33531/farplss.2018.3.28>
- Maksymenko, S. (2017). Genetic consensus of personality lighting as methodology of application of technologies of psychological rehabilitation and psychological protection of population. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 21(3), 27-31. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/175>
- Maksymenko, S. (2017). Modern stage of genetic researches in psychology. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 24(6), 3-10. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/252>
- Norchuk, Y., & Lunov, V. (2017). Psychological peculiarities of advance sustainability in the context of individual life prospects. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 23(5), 59-62. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/238>
- Norchuk, Y., & Lunov, V. (2016). Modeling of done early stability of personality in the context of understanding of life prospects (cadets' sample). *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*, 14(2), 132-140. Retrieved from <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/44>
- Snigur, L.A. (2005). Psychology of the formation a personality's citizen quality. Dissertation for Doctor's degree in Psychological Sciences. – G.S. Kostyuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv.
- Snigur, L.A. (2002). Psychological aspects of education - traditions and ideals. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian State Pedagogical University. Collection of scientific works* 6 8-9, 132-137.
- Chudnovsky, V.E. (1981). *Moral stability of personality*. Moscow.: Pedagogy.
- Sazhin, A. V. (2013). *Psichologicheskie faktori nravstvennoy ystoichivosti lichnosti* [Psychological moral stability of personality factors]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow.
- Makarova, I. V. (2016). Theoretical analysis of categories "moral stability". *Newsletter of Odessa National University. Psychology*. DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1609.2016.4\(42\).134728](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2016.4(42).134728)